

DET SPANSK-AMERIKANSKA IMPERIET

Av fil. lic., jur. kand. BIRGER SWEDENBORG †

ETT halvsekel har förflutit, sedan Spanien genom spansk-amerikanska kriget 1898 förlorade Cuba, Puerto Rico och Filippinerna, de sista mera betydande resterna av det en gång så stolta spanska kolonialväldet, av vilket nu endast återstår det spanska protektoratet i Marocko, kustremsan Rio de Oro vid Afrikas västkust och Spanska Guinea med ön Fernando Poo. Få perioder i mänsklighetens historia ha varit mera skapande än upptäckten, erövringen och kolonisationen av Spanska Amerika, en historisk evolution på 300 år, samtidigt få mera vanställda både av romantik och historieförskrivning. Det härskar framför allt i de anglosaxiska länderna en allmän fördom mot Spanien som kolonialmakt. Ej blott hos de mer eller mindre bildade massorna utan även bland historiker har det blivit nära nog en trosartikel att Spaniens kolonialvälde främst inneburit grymhet och förtryck. Undantag finnas givetvis. Sålunda uttrycker den amerikanske historikern James Truslow Adams (vars förfäder på mödernet mot slutet av 1500-talet utvandrade från Spanien till Sydamerika) i sitt bekanta arbete »Amerikanskt epos» (Stockholm 1939) sin stora beundran för Hernán Cortés' statsmannaegenskaper och ger även Spaniens ekonomiska och kulturella insatser sitt erkännande. Detsamma gäller i viss mån om professorn vid Columbiauniversitetet Henry Bamford Parkes i »Mexicos historia» (Stockholm 1940). Men detta ändrar ej den ovannämnda huvudtendensen, som i stor utsträckning också är förhärskande i Sydamerika.

Mot bakgrunden av det ovannämnda är det arbete i två delar, som den kände spanske diplomaten, skriftställaren och kulturfilosofen *Salvador de Madariaga*, f. n. president i den liberala världsunionen, publicerat under titeln »*The Rise of the Spanish American Empire*» och »*The Fall of the Spanish American Empire*» (Hollis & Carter. London 1947) att hälsa med livlig tillfredsställelse. De utmärker sig för stor objektivitet och ger en delvis ny syn på

Spaniens insatser i Nya världen. Madariagas arbete, har av den engelska kritiken betecknats som hans hittills mest betydande och ägnats varmaste lovord. Det beaktar vederbörligen både de ljusa och de mörka sidorna i Spaniens kolonialpolitik; de sistnämnda söker det ej göra ett uns mindre mörka, men det hela sätts i en närmare relation till tidsåldern än vad som vanligen skett. Härigenom framträder en sådan företeelse som inkquisitionen i en rättvisare belysning. Särskilt värdefullt är att Madariaga utförligt citerat vittnesbörd av dåtida iakttagare, främst den store tyske naturvetenskapsmannen Alexander v. Humboldt, som företog en forskningsresa till norra Sydamerika under 1800-talets första år och skrev en uppmärksammas reseskildring därifrån, i vilken ingår intressanta politiska iakttagelser. En bibliografi och talrika förklarande noter förhöja värdet av Madariagas arbete.

Madariaga avser ej att ge en skildring av det yttre händelseförloppet vid den spanska erövringen av Mexico och Sydamerika; hörande händelser har han till stor del behandlat i sina historiska studier över Columbus («Christopher Columbus, Being the Life of the Very Magnificent Lord don Cristibal Colón». London 1939) och Hernán Cortés («Hernán Cortés. Conqueror of Mexico». Buenos Aires 1942). Hans arbete kan närmast betecknas som »an admirable account of what Spanish-speaking America was like before the different countries achieved their independence from Spain», som en engelsk recensent uttryckt saken. »The Rise of the Spanish American Empire» ger en ingående analys av det spanska imperiets politiska institutioner, ekonomiska problem, undervisningsväsende, litteratur och konst, kyrkans och inkquisitionens verksamhet. Kapitel »Military Affairs» ger en fängslande skildring av sjökriget och buckanjärernas verksamhet i Västindiens farvatten; Francis Drakes, Walter Raleighs och Henry Morgans »bedrifter» få här sin rätta belysning. Huvudtemat i »The Fall of the Spanish American Empire» är de yttre faktorer, som lågo bakom de spanska koloniernas frihetskamp under 1800-talets första decennier. Här behandlas det spanska imperiets komplicerade rasfråga: indianernas, negerernas och mestizernas problem ägnas stort utrymme. I fortsättningen skildrar Madariaga ingående de revoltförsök och inbördeskrig, som förekommo i kolonierna under den spanska tiden och vilka föredde många drag gemensamma med Simon Bolivars och San Martins frihetsrörelser; de stora franska 1700-talsfilosoferna Montesquieus, Rousseaus, Voltaires och Raynals inflytande på kreolernas tankevärld; judarnas, frimurarnas och jesuiternas mot imperiet

riktade verksamhet och slutligen Nordamerikanska frihetskrigets och Franska revolutionens återverkningar i de spanska kolonierna. Avslutningsvis följer en studie över Francisco Miranda, Simon Bolivars främste föregångare.

Den syn på Spaniens maktutövning i Nya världen, som Madariaga framlägger, avviker som förut nämnts i väsentliga avseenden från den gängse. Han bestrider, att den spanska erövringen och kolonisationen utmärkes av någon speciell grymhet och anser att den kritik av spanjorernas handlingssätt mot indianerna, som på 1500-talet framfördes av den bekante spanske biskopen Las Casas («Västindiens apostel») av eftervärlden alltför mycket generaliserats med avseende å tid och rum. Madariaga medger, att det förekom avskyvärd grymhet — särskilt på Antillerna i erövringens början och under hela tiden i vissa delar av Peru — men han betonar, att denna grymhet ej kan anses onormal mätt med den tidens mått och andra nationers handlingssätt under likartade förhållanden. Vad som var exceptionellt var i stället, att Spanien som stat i sina lagar straffade misshandel av indianer och negrer och trots allvarliga misstag bevarade och uppfostrade indianerna samt skapade ett system för relationerna med negerbefolkningen, som ehuru långtifrån fullkomligt var bättre än det England, Frankrike och Holland tillämpade; det sistnämnda erkännes både av Humboldt och samtida engelska iakttagare. Madariaga vänder sig också mot uppfattningen att Spanien uteslutande betraktade sina kolonier som utsagningsobjekt. Spaniens ekonomiska politik ledde visserligen till att moderlandet alltmer utarmades, men dess besittningar i Nya världen blevo både rika och välmående. Detta välstånd var ej inskränkt till den vita befolkningen. Humboldt anser, att indianerna ekonomiskt sett hade det bättre ställt än bönderna i en stor del av Nordeuropa. Spaniens största insats skedde dock på det kulturella området, vilket var så mycket mer beundransvärt, som det hela tiden hade att i Nya världen kämpa mot så farliga yttre fiender som England, Frankrike och Holland. Universiteten i Lima och Mexico City grundades redan vid mitten av 1500-talet. Ett märkligt erkännande av Spaniens kulturella insats har under in-
nevarande århundrade lämnats av den framstående venezuelanske diplomaten och historikern Parra-Pérez, som i sin bok »El Régimen español en Venezuela» (Madrid 1932) framhållit, att det fria Spanska Amerika aldrig frambragt en så briljant generation som den vilken befriade det, en generation, vars uppväxttid inföll under kolonialtiden.

Det har blivit ett allmänt talesätt att Sydamerikas republiker än i dag lida av konsekvenserna av att Spanien ej vände sina kolonier vid självstyrelse. Vid detta resonemang har man dock alltför mycket fattat begreppet självstyrelse i anglosaxisk mening. Det fanns i de spanska kolonierna intet politiskt organ motsvarande cortesinstitutionen i hemlandet — frågan är dock omtvistad — men däremot två representativa kommunala organ, Cabildos och Consulados. Cabildos (stadsstyrelser) voro såtillvida aristokratiska korporationer som att en del av dess ledamöter köpte sina ämbeten från kronan eller innehade dem som ett åt vissa familjer beviljat privilegium. Men detta var intet ovanligt vid denna tid, och dessutom innehöllo cabildos ett representativt element i ordets strängt demokratiska mening. Fransmannen Depons har i sitt arbete »Travels in South America during the years 1801, 1802, 1803 and 1804» (London 1807) jämfört cabildos med de kommunala förvaltningsorgan Franska revolutionens konstituerande nationalförsamling skapade. Consulados voro ett slags handelskamrar med vidsträckt beskattnings- och domsrätt. Kombinationen av cabildos och consulados — empirisk, lokal, knuten till provins- och yrkesintressen men ej väl samordnad på det nationella planet — var typisk för det spanska folkets politiska tendenser, när de fingo fritt utvecklas. Den innehöll alla de element av frihet tidens aristokratiska natur medgav.

Spaniens amerikanska imperium var i många hänseenden en imponerande skapelse men hade också stora inre svagheter. Den främsta var dess ofantliga storlek. Imperiets konfiguration med en nordlig del Mexico, en sydlig del grupperad runt det portugisiska Brasilien och öarna utspridda i den mest sårbara delen av Atlanten försvårade försvaret och gjorde en stark sammanhållande auktoritet till nära nog en omöjlighet. Detta skulle varit fallet än i dag, men i mulåsnans och segelfartygens tidevarv var det detta faktum, som mer än något annat bestämde det sätt varpå imperiets institutioner arbetade. Imperiets politiska kropp fick aldrig tillräcklig konsistens för att tillåta det fulla genomförandet av de lagar, som emanerade från dess huvud. Administrationen med vicekungarna i spetsen förlorade all känsla av beroende i förhållande till Madridregeringen och tenderade att handla som fria agenter oberoende av varje lag. Här möter den sociala faktor, som mer än någon annan kom att dominera imperiets historia — anarkien. Det var icke konungen av Spanien, som förtryckte kolonierna; det var i stället dessa, som med sin anarki sönderfrätte de institutioner, den

spanska kronan sökte upprätthålla. Till svårigheten att styra det ofantliga imperiet bidrog också befolkningens fördelning på tre vitt skilda raser. Det var ej lätt att under sådana förhållanden skapa verkligt representativa politiska organ. Förenade staternas sydstater ha som bekant än i dag ej genomfört negrernas likställighet med de vita i rösträttshänseende; detsamma gäller för Britiska samväldets del Jamaica och Sydafrika. En opartisk jämförelse mellan det spanska och det anglosaxiska systemet ger faktiskt vid handen, att när ej blott politiska utan även sociala förhållanden beaktas det förra skapade större mänsklig jämlikhet, om också detta likaberättigande mellan raserna först till fullo realiserades, sedan Sydamerika blivit fritt.

I »The Fall of the Spanish American Empire» behandlar Madariaga till en början motsättningen mellan kreolerna och de europeiska spanjorerna, en motsättning, som skulle bli en av de förnämsta orsakerna till frihetskrigen. Kreolerna betraktade sig med stolthet som konkvistadorernas ättlingar och sågo i de europeiska spanjorerna uppkomlingar, vilka komma för att skörda frukterna av vad konkvistadorernas förfäder skapat. Motsättningen kom med tiden främst att yttra sig i rivalitet vid besättandet av civila och kyrkliga ämbeten, varvid det harmade kreolerna att se infödda spanjorer med sämre kvalifikationer erhålla de platser de själva åstundade. Kreolernas syn på det spanska moderlandet undergick även en förändring, när detta under 1600- och 1700-talen nedsjönk i allt större fattigdom och vanmakt. Detta avspeglades i det namn kreolerna gävo sig själva. Under nära tre århundraden hade de kallat sig spanjorer och betecknat de infödda spanjorerna som européer. Detta hade varit ett uttryck för rasstolthet, ty ordet »spanjor» hade i Nya världen fått ett speciellt värde som betecknande vit renrasighet. Då vid tiden för Förenade staternas uppkomst många kreoler började beteckna sig som »amerikaner» i stället för spanjorer, var detta ett tecken på att den trollkraft, som genom rasstoltheten knutit dem till Spanien, det rena vita blodets källa, brutits. Den amerikanska jorden hade gjort sin röst hörd och kallade de folk, som bodde på den, till sig. Den process hade inletts, som skulle resultera i bildandet av de spansk-amerikanska nationerna.

Judarna, frimurarna och jesuiterna arbetade var på sitt håll för att försvaga det spanska imperiet. De förstnämnda hade, då de 1492 av konung Ferdinand och drottning Isabella fördrevos från Spanien, där slagit mer rot än i något annat land. Deras fördri-

vande blev en olycka för Spanien ej minst i ekonomiskt avseende. Ännu mera ödesdigert blev dock att de kommo att behärras av ett passionerat kärlekshat till det land de måst lämna och blevo dess mest farliga och intelligenta fiender. Judarna voro talrika i de spanska kolonierna och hjälpte England, Spaniens främsta fiende genom tiderna, på mångahanda sätt. Vad frimurarna beträffar vunno de insteg i de spanska kolonierna på 1700-talet genom fransmännens förmedling. De intogo en starkt antikyrlig och antirojalistisk hållning, som Franska revolutionens stormar ytterligare skärpte. Det är ett intressant faktum, att de flesta ledarna av de spanska koloniernas frihetskamp voro frimurare. Jesuiterna slutligen utvisades från Spanien 1767 under Karl III:s regering. Den drivande kraften härvidlag var premiärministern greve Aranda, som följde den store portugisiska statsmannen markisens av Pombal exempel. Jesuiternas utvisande var en seger för den upplysta despotismens idéer, men liksom ifråga om judarna skulle det bli ödesdigert för Spanien på mer än ett sätt. Utan tvivel hade jesuiterna stora mänskliga svagheter, men de hade också utfört ett konstruktivt och civilisatoriskt arbete av stora mått i de spanska kolonierna, framförallt Paraguay. Deras fördrivande medförde att ett stort antal svårersättliga undervisningsanstalter både i Spanien och dess kolonier upplöstes. Betydligt allvarigare blevo dock två andra konsekvenser. Genom jesuiternas fördrivande brast den starkaste andliga länken mellan konungen av Spanien och hans undersåtar bortom haven — de varmt religiösa vita kreolerna, den spanska styrelsens säkraste stöd, hade varit fästade vid Spanien just emedan det varit katolskt — och samtidigt översvämmades Europa av mellan 5 000 och 8 000 spansk-amerikanska jesuiter, som brunno av begär att hämnas på sitt moderland. Som resultat av en välmenande men missriktad politik av en grupp upplysta spanska despoter kommo därför jesuiterna att samarbeta med judarna och frimurarna i deras kamp mot det spanska imperiet.

Nordamerikanska frihetskriget fick helt naturligt betydande återverkningar i Spaniens amerikanska kolonier. Spanien, som sedan 1761 var förbundet med Frankrike genom den Bourboniska familjepakten, deltog från 1779 i kriget på detta lands sida. Detta kan synas egendomligt, då ju Spanien hade allt intresse av att bevara Nya världen från revolutionens stormvindar, men på denna tid dominerade maktpolitiken oberoende av alla ideologiska hänsyn. Premiärministern greve Floridablanca hade dock länge tvekat, då han insåg att Spanien genom att stödja de engelska rebel-

lerna gav folken i Nya världen ett farligt exempel. Krigspolitikens främste förespråkare var greve Aranda, då ambassadör i Paris. Han var en kallt beräknande realpolitiker, vars ledande tanke var Portugals annektering, varom förhandlingar fördes med Frankrike utan resultat. Från sin absolutistiska ståndpunkt hade han intet gemensamt med de engelska kolonisterna. Då kriget slutade med Förenta staternas självständighet väckte detta starka förhoppningar hos kreolerna. Oavhängighetsförklaringen av 1776 hade visserligen ingivit dem vissa farhågor för att negrerna och indianerna skulle taga dess deklaration om alla människors jämlikhet på orden, men dessa farhågor minskades, då kreolerna sågo hur George Washington och Thomas Jefferson levde i komfort och trygghet omgivna av sina slavar. Tillförsikten ökades då kreolerna i den av dem flitigt studerade franske filosofen Raynals märkliga bok »Historie Philosophique et Politique des Établissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes» läste hans profetiska ord om, att om någonsin en lycklig revolution komme att äga rum den skulle komma från Amerika.

Franska revolutionen mottogs i Spanska Amerika till en början med odelad tillfredsställelse. Kreolerna, som voro flitiga läsare av Rousseaus skrifter, sågo nu huru deras idéer kröntes med en ny framgång. Men allteftersom revolutionen urartade svalnade entusiasmen. Vad de framstegsvänliga och intelligenta kreolerna önskade var frihet från godtyckliga lagar kommande från oansvariga kungar och nyckfulla ministrar, men de hade ingen förståelse för revolutionens paroll om allmänt broderskap. Deras ståndpunkt var den, som utmärker den välsituerade medelklassen, som önskade leva som den ville utan att behöva frukta för ingrepp i liv och egendom från en stat styrd efter absolutistiska principer. Frankrikes sak stärktes ej i kreolernas ögon genom den effekt nyheterna från revolutionen fingo på neger-slavarna i de spanska kolonierna. På Haiti, upptäckt 1492 av Columbus och den första ö i Amerika, som de vita underkuvade, gjorde sig neger-slaven Toussaint 1797 till diktator och erkändes av Frankrike som oberoende suverän, den förste i Nya världen utanför Förenta staterna. Intrycket blev stort hos alla Nya världens invånare oavsett hudfärg. De flesta av de män, i vilkas hjärnor tanken på de spanska koloniernas frigörelse föddes, voro slavägare. Francisco Miranda, den man i vilken det spanska Amerika före Bolivars framträdande såg sin Washington, skrev 1798 efter sin ankomst till London till en engelsk vän, att lika mycket som han önskade Nya världens frihet

och oberoende fruktade han anarkien. »God forbid that these beautiful countries become, as did St. Dominique, a theatre of blood and crime under the pretext of establishing liberty. Let them rather remain if necessary one century more under the barbarous and imbecile oppression of Spain.»

Madariaga avslutade sitt arbete med en skildring av Francisco Mirandas liv och idéer. Miranda, född 1754 i Venezuelas huvudstad Caracas, tillhörde en typisk kreolfamilj. Ursprungligen lojal mot spanska kronan kom han efterhand att omfatta tanken på de spanska koloniernas självständighet. I honom sammanstrålade alla de rörelser och utvecklingslinjer, som voro verksamma på 1700-talet. Han deltog i Nordamerikas frihetskrig och senare i de franska revolutionskrigen, där han 1792 blev general, han studerade de franska filosofernas skrifter, uppsökte landsflyktiga spanska judar och bragte dem budskap, frekventerade frimurarinstitutioner vart han kom samt samlade och överlämnade till engelska premiärministern William Pitt listor på landsflyktiga jesuiter, som han utbildade till agenter för de spanska koloniernas frigörelse. Miranda företog vidsträckta resor i norra Europa, varunder han blev särskilt väl mottagen av kejsarinnan Katarina II, och har om dessa resor skrivit en dagbok, som är en viktig källa till Europas historia; ett parti som behandlar hans besök i Sverige och Norge 1787, varunder han sammanträffade med Gustav III, har publicerats på svenska under titeln »Miranda i Sverige och Norge 1787» (Nordiska museet 1950). Han hälsade Förenta staternas frigörelse med stor tillfredsställelse men sökte med all kraft bevara de spanska kolonierna från Franska revolutionens excesser. Miranda var en magnetisk figur för Spanska Amerika genom sitt romantiska liv, en novell i sig själv. Hans planer skulle dock misslyckas. Efter att i England ha avspisats med fagra löften beslöt han att ta saken i egen hand och landsteg 1806 i Venezuela, där han proklamerade en efemär republik. Slutet blev att han 1812 föll i spanjorernas händer och mot givet löfte fördes till Spanien, där han avled i fängelse i Cadiz 1816.

Det spanska imperiet i Amerika varade 300 år, den längsta fredsperiod en kontinent känt. Om imperiet i historiskt perspektiv skall betraktas som en framgång eller ett misslyckande, beror på utgångspunkten. Spanien med sitt utomordentliga strategiska läge mellan öst och väst, genom naturen predestinerat att härska över Afrika, genom öde och historia över Amerika, är i dag utestängt från den kontinent det upptäckte och självt jämte sina forna kolo-

Birger Swedenborg †

nier reducerade till andra och tredje rangens makter, ekonomiskt beroende av de anglosaxiska stormakterna. Om man ser saken ur politisk-ekonomisk synpunkt kan man fråga om historien bevitnat ett större misslyckande. Men om man betänker, att genom Spaniens insats en hel kontinent assimilerats med europeisk civilisation utan att den inhemska befolkningen offrats, att Spanien från Manila till San Domingo och från Kalifornien till Eldslandet lämnat en rik andlig tradition, att spanska byggnader smycka hela den amerikanska kontinenten och att spanska språket lever kvar med alla de uttrycksmöjligheter på tankens område detta ger, ter sig saken annorlunda. Till slut förtjänar det framhållas, att Madariaga, som besökte Sverige i samband med den liberala världskongressen i Uppsala augusti 1951, därvid meddelade, att han fullbordat en biografi över Simon Bolivar, som man har anledning motse med stora förväntningar.

BIRGER SWEDENBORG †

Den 10 januari 1953 avled en av Svensk Tidskrifts medarbetare, fil. lic., jur. kand. Birger Swedenborg, i en ålder av endast 49 år. Dr Swedenborgs artiklar omfattade företrädesvis modern diplomatisk historia. Han har sålunda skrivit ett flertal artiklar belysande det andra världskrigets förhistoria och förlopp. Hans arbeten präglades av ingående kännedom om internationella källor, vilka ofta från svenskt håll blivit otillräckligt beaktade, och vilka han behandlade kritiskt och med omdöme. Minnet av Birger Swedenborg och hans insats bevaras i tacksamhet av Svensk Tidskrift.